

УДК 37.015.325

ЗВ'ЯЗОК ПЕДАГОГІЧНОГО СТИЛЮ СПІЛКУВАННЯ ЗІ СХИЛЬНІСТЮ ДО ВИКОРИСТАННЯ ПОЧУТТЯ ГУМОРУ ЯК КОПІНГ-СТРАТЕГІЇ: ТЕОРЕТИЧНА МОДЕЛЬ

Статкевич О.В., аспірант
кафедри психології розвитку

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджено зв'язок між притаманністю вживання почуття гумору як копінг-механізму та індивідуальним стилем педагогічного спілкування. Визначено місце почуття гумору у структурі педагогічної діяльності, обґрунтовано теоретичну модель взаємозв'язку описаних компонентів як визначальних характеристик, необхідних для професійної реалізації педагога. Виявлено теоретичне підґрунтя для розвитку здатності застосовувати почуття гумору як ефективну копінг-стратегію.

Ключові слова: *почуття гумору, копінг, педагогічні стилі спілкування.*

В статье исследована связь между склонностью к употреблению чувства юмора в качестве копинг-механизма и индивидуальным стилем педагогического общения. Определено место чувства юмора в структуре педагогической деятельности, обоснована теоретическая модель взаимосвязи описанных компонентов как характеристик, необходимых для профессиональной реализации педагога. Дается теоретическое обоснование необходимости развития способности применять чувство юмора в качестве эффективной копинг-стратегии.

Ключевые слова: *чувство юмора, копинг, педагогические стили общения.*

Statkevych O.V. THE LINK BETWEEN PEDAGOGICAL COMMUNICATION STYLE AND TEACHER'S TENDENCY TO USE HUMOR AS COPING-STRATEGY

This research investigate the link between predisposition of personality of teacher to use humor as a coping and individual teaching style. In this paper the place of humor in the structure of educational activities is examined, also described theoretical model of links between described components as defining characteristics that are necessary for the professional implementation of a teacher. Discovered theoretical basis for developing the ability to use humor as an effective coping strategy.

Key words: *humor, coping, teaching styles.*

Постановка проблеми. Педагогічна діяльність, що полягає як у передачі знань, умінь та навичок, так і у вихованні здатності опановувати їх самостійно, невід'ємно пов'язана з пошуком нових альтернативних та інноваційних методик викладання. Така специфіка змісту педагогічної діяльності спричинює тенденцію до розвитку інформальних, неформальних освітніх форм, до розробки та активного впровадження в освітній процес як цілих новітніх навчальних систем, так і окремих технік, прийомів, що об'єктивно підвищують ефективність засвоєння навчального матеріалу.

У цьому контексті одним із найбільших викликів для педагога є потреба викладати матеріал курсу, який сприймається студентами як нецікавий, нудний. У цій ситуації більшість педагогів повідомляють про підвищення рівня тривоги, пов'язаної із професійною діяльністю. Безперечно, ефективне викладання потребує значної роботи творчої уяви та креативності, і почуття гумору може відігравати важливу роль у подоланні тривоги, оскільки становить собою проблемно-орієнтовану стратегію, що обов'язково залучає уяву та творчий потенціал [3, с. 71].

Однак відомо, що не кожній особистості притаманне застосування почуття гумору як копінг-стратегії для подолання наслідків стресів, особливо пов'язаних із вирішенням складних професійних завдань. Існують гендерні, вікові, культурні особливості використання почуття гумору, проте відомо, що найбільш значними є такі особистісні характеристики, як рівень емоційного інтелекту, індивідуальний стиль спілкування особистості, притаманність використання певних захисних механізмів чи копінг-стратегій [12, с. 97].

Не менш важливим фактором є обставини, у яких опиняється особистість і в яких необхідно активізувати копінг-механізми. Ситуативний фактор визначає, чи конструктивним буде вплив від застосування почуття гумору у конкретній ситуації.

Аналіз наукових матеріалів за темою застосування почуття гумору педагогами дав можливість простежити, що існує тенденція пов'язувати цю схильність із педагогічним стилем, що співвідноситься з дослідженим нами раніше зв'язком притаманності використання почуття гумору як копіngu з особистими характеристиками, а відтак з індивідуальним особистісним стилем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Варто зазначити, що застосування гумористичного продукту можна назвати феноменом ХХ ст. Раніше застосування цього інструменту під час викладання вважалося некоректним та неакадемічним. Вважалося, що розвага та виклад серйозного матеріалу не можуть поєднуватися. Філософ Д. Морріалл, який займався розробкою концепту почуття гумору, вказував, що оскільки педагог має передавати своїм учням знання, які знадобляться у дорослому житті, а доросле життя – рід виключно серйозна, то і в аудиторії не може бути місця розвагам та сміху [6, с. 154].

Але згодом гумор та різні інші способи передачі знань в ігровій, розважальній формі стали широко застосовуватися викладачами, оскільки соціальний контекст ХХ ст. сприяв відходу від старих традицій, по-перше, вимагаючи проблемно-орієнтованих технік та стратегій, які могли реалізувати колективну потребу у вирішенні складних світоглядних питань, які ставила перед землянами криза, що призвела до двох світових воєн, відтак, по-друге, збільшилася потреба в техніках, що мали би м'який, терапевтичний ефект і могли би ставити проблеми не так гостро.

А. Зів, дослідник гумору в академічному середовищі, зазначає, що почуття гумору значною мірою пов'язано зі здатністю мислити дивергентно, тобто шукати нестандартні підходи для вирішення проблеми, а стара класична система освіти, що існувала у світі, де панував страх ризиків, демонструвала засилля конвергентного способу мислення, тому і наполягала на недоречності гумору в аудиторіях [10, с. 70].

М. Ловорн зазначає, що використання сміху як зачину розмови, зняття напруги або як елемента терапевтичного втручання є досить ефективним способом стимуляції комунікації [7, с. 3]. Р. Гарнер повідомляє, що найважливішим чинником для успішного використання почуття гумору і досягнення з його допомогою поставлених цілей є відповідність та актуальність навчальному матеріалу, орієнтованість на тему викладу, врахування специфіки аудиторії та здатність інтегрувати гумористичний продукт у контекст набуття досвіду [4, с. 30].

Численні дослідження демонструють, що гумор сприяє засвоєнню нової інформації, підвищує швидкість навчання, полегшує процес вирішення проблеми, знімає стрес, зменшує занепокоєння під час роботи з текстом, а також підвищує довіру до вчителів. Крім того, Д. Лоумен виявив, що ефективний педагог часто описується учнями/студентами як здатний використовувати почуття гумору у процесі викладу матеріалу.

При цьому застосування гумору може також бути некоректним та недоречним.

М. Ванзнер умовно виділила чотири типи некоректного гумористичного продукту, що може використовуватись педагогами: «чорний гумор», «гумор, не пов'язаний із матеріалом курсу», «самозневажливий гумор» і «ненавмисний гумор». В іншому підході Р. Берк розділяє неефективно використаний в академічному середовищі гумор на «високоризикований», «гумор, використання якого має низький рівень ризику», «образливий/непристойний гумор» та «гумор на применшення власної значимості» [1, с. 181].

Очевидно, що з урахуванням цих нюансів використання почуття гумору може, навпаки, спричинити тривогу в педагога, зокрема в ситуації, коли доречність гумору в новій аудиторії ще не досліджена.

Р. Берк, який виступає за систематичне використання гумору у процесі навчання або як інструменту оцінки, пропонує використовувати гумор, виходячи з наявності трьох обов'язкових передумов: 1) орієнтація на серйозність із повним розумінням ситуації та контексту; 2) налаштування та очікування на можливість зростання напруження; 3) готовність до несподіваного повороту – кульмінації. Для успішного використання почуття гумору необхідно зберігати елемент несподіванки, на який часто важко поклатися у час, коли від педагога на рівні зі здатністю розважити аудиторію також вимагають підвищеної коректності [2, с. 54].

В аналізі публікацій на тему використання гумору в академічному середовищі очевидним є твердження, що застосування цього інструменту у процесі викладання може як полегшити освітній процес, так і поставити педагога у незручне становище, коли значення та доцільність гумористичного продукту були сприйняті некоректно. Вибір стратегій застосування того чи іншого типу гумору та здатність слідувати інструкціям щодо застосування цього інструменту в аудиторії тісно пов'язані з індивідуальним стилем педагогічного спілкування.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає концептуалізації поняття почуття гумору як викладацького інструменту, зокрема як інструменту зняття напруги в навчальній групі, тобто застосування почуття гумору як копінг-стратегії; концептуалізації поняття «педагогічний стиль спілкування»; аналізі притаманності застосування гумору як копіngu у зв'язку зі стилем педагогічного спілкування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Здатність реагувати гумором на стрес багатьма авторами вважається важ-

ливою та ефективною навичкою подолання (копінг-стратегією чи копінг-поведінкою). Під копінг-поведінкою розуміється поведінка, яка дозволяє людині за допомогою усвідомлених дій, адекватних ситуації, впоратися з важкою життєвою ситуацією. Позитивна динаміка такої поведінки полягає у збільшенні з віком продуктивних стилів і стратегій, що дозволяють впоратися зі стресом [11, с. 370].

Щодо досліджень почуття гумору як копінг-стратегії, то тут варто зазначити, що найбільш детально питаннями гумору як копінг-стратегії займалися такі науковці: Д. Флагел, М. Чойс, Е. Кріс, М. Істмен, Ч. Грунер, М. Аптер, Р. Уайер, Д. Коллінз, Р. Мартін, П. Лефкур, А. Лук, М. Абдулаєва [12, с. 92; 14].

Гумор вважається одночасно емоційно-сфокусованою і проблемно-орієнтованою стратегією, що дозволяє людині, з одного боку, знизити негативні емоційні реакції на стресову ситуацію завдяки її когнітивній переорієнтації (наприклад, знайти сенс у складній ситуації, сприймати труднощі як умови для особистісного росту), а з іншого боку, за допомогою гумору змінити саму стресову ситуацію. Жартуючи із приводу ситуацій, які зазвичай сприймаються як загрозові, людина звільняється від почуття небезпеки і стає здатною відчувати добробут і власну силу. Розгляд почуття гумору як стратегії подолання і захисного механізму зміщує фокус уваги на роль гумору у процесах адаптації, подоланні стресу, у знятті емоційної напруженості, у психічних і соматичних захворюваннях. Почуття гумору вважається ознакою здорової особистості, одним зі зрілих захисних механізмів. Цікавими є взаємозв'язки позитивних стилів гумору з різними особистісними характеристиками: самопідтримувальний стиль гумору позитивно корелює з високою самооцінкою, відкритістю новому досвіду, позитивною маскуліністю, а негативно пов'язаний із тривожністю, депресією, нейротизмом та негативною фемінністю. Також було встановлено, що існують гендерні відмінності у використанні різних стилів гумору. Так, жінки більш схильні до використання таких стилів гумору, що дозволяють досягати більшого соціального схвалення та потребують більших соціальних компетенцій, ніж чоловіки [12, с. 92].

При цьому важливо, що навіть конструктивні стилі гумору можуть бути недоречними в певних ситуаціях у рамках освітнього процесу, тому деякі університети США навіть розробляють для викладачів рекомендації із застосування деяких типів та стилів гумору, гумористичного продукту для досягнення необхідного результату, при цьому враховуючи

також стилі педагогічного спілкування і курси, у рамках яких вживання гумору як копінгу є доцільним. Наприклад, у процесі досліджень було виявлено, що застосування гумору є рекомендованим у викладанні таких курсів, як математична статистика, право, а також решти курсів, які оцінюються студентами як важкі та такі, що потребують для їх засвоєння значної концентрації уваги [9, с. 14].

М. Ванзнер та її колеги розробили рекомендації щодо застосування гумору в аудиторіях:

- вживати гумористичні продукти, що безпосередньо стосуються курсу;
- застосовувати різні форми гумористичного продукту, що стосуються навчального матеріалу (смішні анімації, подача матеріалу у таблицях тощо);
- гумористичні приклади, аналогії, метафори для ілюстрації понять та концептів, що викладаються у курсі;
- жартівливі історії, гуморески, що ілюструють навчальний матеріал;
- жарти, що стосуються стереотипної поведінки студента;
- гумористичний продукт, що безпосередньо стосується навчального матеріалу, але також стосується зацікавлень сучасної молоді;
- жарти, які стосуються матеріалу; при цьому залучають рольові ігри зі студентами, інтерактив з аудиторією [1, с. 190].

Педагогам важливо пам'ятати, що ніколи не можуть бути доречними жарти, які висміюють людей образливим чи принижуючим способом або стосуються таких чутливих тем, як раса, стать (гендер) або релігія. Крім того, іноді застосування гумору може призводити і до зниження уваги студентів, наприклад, у ситуаціях, коли студентам доводиться розмірковувати над жартами, яких вони не зрозуміли. Педагогам важливо зрозуміти, що покращення власних комедійних здібностей значно збагатить і викладацькі навички, оскільки це елемент артистизму, без якого не уявляють сучасного викладача зі зміщенням його функцій у сьогоденному освітньому процесі в бік куратора, фасилітатора пошуку нових знань. При цьому про такі нові вимоги до викладачів повідомляють як студенти, так і самі педагоги. Також масштабне опитування серед педагогів Америки та їх близьких показало, що саме здатність застосовувати почуття гумору може слугувати ефективною профілактикою професійного вигорання.

У цьому контексті необхідно зрозуміти, які стилі педагогічного спілкування передбачають застосування цих рекомендацій і можуть органічно імплементувати їх у свою структуру.

Насамперед необхідно дати визначення поняттю педагогічних стилів спілкування.

Поняття «стиль діяльності» можна визначити як сукупність прийомів, характерних рис якої-небудь діяльності, комунікації, взаємин людей та форми їх вираження. Стиль педагогічного спілкування, відповідно, відбиватиме специфіку змісту педагогічної діяльності (необхідність передавати знання, уміння, навички, реалізовувати виховний компонент), а також особистісні комунікативні стилі.

Оскільки компоненти педагогічного спілкування виявляються у практичній діяльності кожного викладача індивідуально та унікально, то вже у процесі реалізації педагогічної діяльності забезпечується пошук і формування індивідуального стилю спілкування залежно від унікальних особистісних характеристик. Це відбувається шляхом поєднання теоретичних знань та умінь, набутих під час вивчення педагогічних фахових дисциплін, з реальною практичною комунікативною діяльністю.

У дослідженні С. Торок, Р. Макморріса та В.Ч. Лін показано, що сприймання студентами викладача як компетентного та ефективного на значущому рівні корелює із задоволеністю педагогічним стилем цього викладача та застосуванням ним почуття гумору (конструктивні типи гумору) [9, с. 17].

Існує чимало класифікацій педагогічних стилів спілкування, проте нашою робочою класифікацією, яка, на наш погляд, найбільш повно та вичерпно відображає стилі педагогічного спілкування, притаманні педагогам освітніх закладів різних рівнів, стала розробка Ю. Уварової. Автор виявила стильові особливості педагогічного спілкування у студентів педагогічного вищого навчального закладу, особистісні детермінанти стилю спілкування, шляхи, засоби і прийоми формування деяких компонентів стилю педагогічного спілкування у процесі професійної підготовки. У дослідженні виділено такі стилі педагогічного спілкування: домінантно-дружелюбний, м'який; домінантно-дружелюбний, жорстокий; домінантно-агресивний; підкорено-дружелюбний; підкорено-агресивний [13].

Ця класифікація співвідноситься з описаною у дослідженні К. Юркевич типологією педагогічної поведінки: «фасилітатор», «наставник», «авторитарист/консерватор», «транслятор», «компенсатор» [5, с. 264]

В іншому дослідженні К. Юркевич показано, що студенти позитивно оцінюють такі педагогічні стилі, як «фасилітатор» і «наставник». Студенти характеризують представників цих типів як «ініціативних, кваліфікованих,

дотепних, схильних до застосування почуття гумору». Також студенти зазначають, що хотіли би відвідувати лекції цих викладачів і хотіли б мати осіб, схожих на викладача, серед своїх друзів. Важливо сказати, що «почуття гумору» зазначалося стосовно представників тільки цих двох типів педагогічних стилів.

Виходячи з вищесказаного, можна зробити припущення, що такі педагогічні стилі, як «фасилітатор» та «наставник» мають прямий зв'язок із застосуванням конструктивних типів гумору або копінг-гумору.

У дослідженні П. Макгі було виявлено, що викладачі, які мали високі оцінки власної компетентності та педагогічного стилю серед студентів, після проходження спеціальної чотирнадцятимодульної навчальної програми із застосування гумору як педагогічного інструменту повідомили про покращення своїх педагогічних компетенцій, а також про відчуття задоволення від життя, покращення настрою, зниження тривоги, пов'язаної із професійною діяльністю [8, с. 112].

Безперечно, це може означати, що ці викладачі, у принципі, були схильні до застосування гумору як копінг-механізму і такий тип взаємодії з аудиторією і людьми загалом притаманний їм у повсякденному житті. Проте указані дані також свідчать, що існує зв'язок між загальним психологічним благополуччям як відчуттям задоволення життям, схильністю обирати певні психологічні стилі, елементами яких є застосування почуття гумору, що позитивно оцінюються студентами, підвищуючи самооцінку викладача і посилюючи відчуття професійної реалізованості та власним суб'єктивним благополуччям, задоволеністю своїм життям.

Рис. 1. Зв'язок педагогічного стилю спілкування та суб'єктивного психологічного благополуччя педагогів із схильністю до використання почуття гумору як копінг-стратегії: теоретична модель

Висновки із проведеного дослідження. Нами розроблена концептуальна модель, яка вивчає стилі педагогічного спілкування у зв'язку із притаманністю застосування представниками кожного з них почуття гумору як ресурсу стресоподолання (копінг-механізму). Серед перспектив подальших досліджень варто назвати: підготовку емпіричного дослідження для перевірки теоретичної моделі, що включає тиме адаптацію українською мовою методики ситуативного гумору П. Лефкура (The situation Humor Response Questionnaire, SHRQ).

Нами планується проведення дослідження взаємозв'язку притаманності застосування гумору як копінгу викладачами у різних професійних ситуаціях із притаманними їм педагогічними стилями та рівнем прояву емоційного інтелекту. Для вирішення цього завдання використовуватимемо методику копінг-гумору (Coping Humor Scale, CHS) Р. Мартіна та П. Лефкура, адаптовану до української вибірки О. Зайвою, а також методику ORG-EIQ (оцінка емоційного інтелекту співробітника), методику діагностики моделі педагогічного спілкування І. Юсупової, а також адаптовану нами методику ситуативного гумору.

Дослідження проводитиметься на вибірці, що складатиметься як із педагогів, що працюють у системі загальноосвітніх середніх закладів та закладів середньої спеціальної освіти, так і з викладачів вищих навчальних закладів.

На основі отриманих результатів емпіричного дослідження планується розробка тематичної тренінгової програми, що дасть можливість розвинути у педагогів такий тип копінг-поведінки, як застосування почуття гумору в рамках викладацької діяльності задля реалізації власного професійного та особистісного потенціалу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Appropriate and Inappropriate Uses of Humor by Teachers / M. Wanzer, A. Frymier, A. Wojtaszczyk, T. Smith // *Communication Education*. – 2006. – P. 178–196.
2. Berk R. Humor as an Instructional Defibrillator: Evidence-based Techniques in Teaching and Assessment /

R. Berk. – Sterling, Virginia : Stylus Publishing LLC, 2002. – 271 p.

3. Berk R. Student ratings of 10 strategies for using humor in college teaching / R. Berk // *Journal on Excellence in College Teaching*. – 1996. – № 7 (3). – P. 71–92.

4. Garner R. Humor, Analogy, and Metaphor: H.A.M. it up in Teaching / R. Garner // *Radical Pedagogy*. – 2005. – P. 29–35.

5. Jurkiewicz C. The Influence of Pedagogical Style on Students' Level of Ethical Reasoning / C. Jurkiewicz // *Journal of Public Affairs Education*. – 2002. – Vol. 8. – № 4.

6. Korobkin D. Humor in the Classroom: Considerations and Strategies / D. Korobkin // *College Teaching*. – 1988. – P. 154–158.

7. Lovorn M. Humor in the Home and in the Classroom: The Benefits of Laughing While We Learn / M. Lovorn // *Journal of Education and Human Development*. – 2008. – P. 1–12.

8. McGhee P. Health, healing, and the amuse system: Humor as survival training / P. McGhee. – 1999. – 281 p.

9. Torok S. Is humor an appreciated teaching tool? Perceptions of professors' teaching styles and use of humor / S. Torok, R. McMorris, W.-C. Lin // *College Teaching*. – 2004. – № 52. – P. 14–20.

10. Ziv A. The influence of humorous atmosphere on divergent thinking / A. Ziv // *Contemporary Educational Psychology*. – 1983. – № 8. – P. 68–75.

11. Березка О. Почуття гумору, як фактор стресостійкості та форма копінг-поведінки особистості / О. Березка ; наук. кер. П. Сахно // Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства : матер. Всеукр. наук. конференції викладачів, аспірантів, співробітників та студентів (м. Суми, 21–22 квітня 2014 р.) / відп. за вип. О. Сушкова. – Суми : СДУ, 2014. – С. 370–373.

12. Мітрова О. Особливості почуття гумору як копінг-стратегії особистості / О. Мітрова // *International Journal of Education & Development*. – 2016. – № 2. – С. 88–102.

13. Уварова Ю. Особистісні детермінанти формування стилю педагогічного спілкування у майбутніх учителів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Ю. Уварова. – К., 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dissert.com.ua/contents/7700.html>.

14. Філіпчева Г. Психологічні особливості використання гумору як стратегії подолаючої поведінки у представників професій типу Людина-людина / Г. Філіпчева, О. Бондар // *Актуальні досягнення європейської науки*. – 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/18_ADEN_2013/Psihologia/5_141873.doc.htm.